

“Az ember formálja a századot és nem fordítva”

Beszélgetés Vajay Szabolccsal

– *Itthon professzor úrnak szólítják Vajay Szabolcsot, de szólíthatnák író úrnak, elnök úrnak, nagykövet úrnak is. Az életrajz melyik fejezetét takarják e megszólítások?*

– Leginkább úgy szeretem, ha “kedves Szabolcs”-nak szólítanak, ami életem minden fejezetét takarja. Mind a többi javaslat részleges: “író úr” csak akkor vagyok, ha írok; “elnök úr”, amikor elnökölök; a nagykövetség pedig pusztán megtiszteltetés, ami jólesik ugyan, de csak alkalmilag “nagykövetedizem”: például az UNESCO kétévente közgyűlésén, ahol nevelés, tudomány és kultúra a napirend.

– *Az Argentínában eltöltött időszak volt munkásságának első állomása. Itt magyar nyelvű lapot szerkesztett, és argentin írók antológiáját állította össze. A magyar író nem érezte magát mégis idegennek a kinti világban?*

– Nem éreztem magam idegennek, éppen mert magyar lapot szerkesztettem, és magyarra fordítottam a nálunk alig ismert argentin írókat. Ekként a muszájból elhagyott és a jó szível befogadó két hazát egyképpen szolgáltam. Egyképpen és lojálisan. Az egyiket jelenlétemmel, a másikat az újjáéledő jövő eljöttének reményében.

– *A párizsi újságírói időszak alatt születtek nagysikerű regényei, az Elevenkő és a Lánc. Ezek a művek esszéköteteteinek folytatásai voltak. Az esszét “előtanulmánynak” tekintette a későbbi regényíró?*

– Minden e nevet megérdemlő írásom önálló alkotás. Egyik sem előtanulmánya vagy végnyúlványa a másiknak. Ami mégis folytatólagos, talán azt tekinthetjük az írói egyéniség vetületének.

– *Regényeiben fontos szerepet kapnak a tárgyak. Az Elevenkő “főszereplője” egy útszéli kőkereszt, a Lánc című művében ezt a szerepet egy antik ékszer tölti be. Szimbolikus jelentőséget tulajdonít a tárgyoknak, amikor a történelem és az emberi létező viszonyát vizsgálja?*

– Miért ne lehessen a tárgyak irodalmi fontossága a személyekével egyenrendű? Időállóbbak az embernél, sorsuk is néha következetesebb. Egy középkori ereklyének nem volt-e ugyanakkora társadalmi ágyazása, mint egy szent életüként tisztelt élő személynek? Hogy a tárgy szimbólum is lehet? – hát persze! Gondoljunk csak a zászlóra, vagy – földhözragadottabban – a bankjegyre... Az egyik nem “csak bot és vászon”, a másik pedig “aranyfedezet”. – Ha ember és tárgy viszonya adott egyensúly is, megbontására egyedül az ember képes. De még akkor is többnyire egy “másik tárggyal” helyettesíti. A zászlót felségjellel, a bankjegyet csekkel...

– *A Kondér című novellája 1962-ben jelent meg a római Katolikus Szemlében, 1966-ban pedig angol fordításban egy amerikai egyetemi folyóiratban, Cs. Szabó László, Tamási Áron, Örkény István és Ottlik Géza írásainak társaságában. Nyomasztó vagy ösztönző volt e neves társaság?*

– Első visszahatás a meglepetés volt: nem tudtam róla, hogy “beválogattak”... Utóbb derült csak ki, hogy a kötet szerkesztő Tábori Pálnak köszönhettem. Barátomnak és egykor cserkészársamnak. Sokszor keresett fel Párizsban, vagy voltam én vendége Londonban. Ilyenkor “rögeszmét cseréltünk” a világ fonákságairól. Némi kesernyős humorral. Rendületlenül bíztunk mégis benne, hogy “mindennek az ellenkezőjét” is megérjük. Nekem sikerült, szegény Palinak sajnos nem. Pedig hitt benne, akár a feltámadásban. – De elkalandoztam. Nevem a sok “nagy név” között nem annyira nyomasztott vagy ösztökélt, hanem – úgy érzem – elkötelezett. Csupitnyi kevélység és maroknyi alázat elege. E koktélt megnevezése talán: Reménység...

– *A novellában a komor Rendház és a napfényes Tenger ellentéte bizonyára súlyos emberi konfliktust takar.*

– A Rendház egyfajta, nemzedékeket átárasztó eszmei végtelen: a hagyomány, a biztonság, a “mindég így volt” kitevője. A Tenger nyílt: új eszmék, új utak, új veszélyek. Bizonytalanság, ami próbára tesz. A biztos múlttal szemben a kérdéses jövő. Az emigráció? és mindaz, ami még a szemhatáron túl van. Ám akkor is kockáztatni érdemes, ha a váltás ára, hogy kihunyni hagyjuk a tűzhely utolsó zsarátnokát. “Ezentúl minden már másként”..., ~ egyfajta bizonytalan szabadság. Mégis: szabadság. – Nem konfliktusokat takar: döntés. (Nota bene: “döntés” szavunk valami olyasmire is utal, hogy “borul a billikom: kidöntjük...”).

– *Esszéírói, de regényírói elődjének is többen Szerb Antal tartják, hiszen műveikben a két műfaj tökéletes szimbiózisa érezhető. Találónak érzi az irodalomtörténetnek ezt az állítást?*

– Megtisztelő, hogy az irodalomtörténet máris “foglalkozik” csekélységgemmel. A Szerb Antalhoz hasonlítás zavarba hoz: túl nagy az érzem őt ahhoz, hogy álljam a hasonlítást. Erről csak az életmű elemzése hozhat majd döntést. Ám ahhoz még sok nekirugaszkodás adódhat; jó vagy rossz... Végül majd még hasonlíthatnak Jókai Mórhoz vagy – Löwy Árpádhoz... Ne tüsténkedjünk idő előtt. Egyelőre csak Vajay Szabolcshoz hasonlítok.

– *Nemrégiben jelent meg Én, Anonymus című regénye. Kinek az “önéletrajza” ez a mű: a hajdani bencés baráté vagy a huszadik századi íróé? És rimel-e a XX. század a XIII.-ra?*

– Az író mindég “belébújik” alakjaiba. Legtalálhatóbb erre Flaubert múlt századi spontán felkiáltása: “Madame Bovary én vagyok!”... Az ihletett szerző még több hősebe is bizvást belébújhat; vagy – ha tetszik – belébújathatja hőseit több személybe. A Tragédia hőse, Ádám, egyszersmind Fáraó, Miltiades, Kepler vagy Danton... De: mindenkor főként Madách. – A századok összecsendülésére ez szintűg érvényes: az ember formálja a századot, és nem fordítva.

– *Nem történelmet, hanem regényt írt – vallja a műről, vagyis nem a megtörtént, hanem a megtörténhető eseményeket sorjázta. Ez a József Attila-i “valódi” és “igaz” különbsége lehet?*

– A József Attila-i különböztetés alapvetően érvényes. A megtörténhető sokszorta igazabb a megtörtétnél. Grammatikai áttételben: befejezett múltban vagy feltételes jövőben egyképpen ragozhatunk. A főnévi igenév – az *infinitivus* – mindkét esetben változatlan. Vagy – ha tetszik – végtelen: *in-finitus*...

– *A Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének elnökeként a címerekben is a történelem és az esztétikum kapcsolatát nyomon követi?*

– A címer – a közhiedelemmel ellentétben – örök érvényű szimbólum: az egyediségé. Egy város, egy egyetem, egy ország tömörített, közvetlen jelképi összege. Persze, lehet egy családé is. Lényege azonban az egyediség keretében való egyeztetés. Egy katonai egység jelképe, egy szerzetesrendé, vagy egy sportklub tagjáié... Napestig folytathatók, anélkül, hogy a társadalmi csörtetés rosszallást érdemlőn ingatag talajára kellene lépniük. A címer sokkalta több, mint egy hajdanvolt társadalom

kivételezettjeinek hivalkodó szimbóluma. Persze, az is lehet, mint borban a seprő. De, akárhogyan és akármiben alkalmazzuk is a heraldikát, az esztétikumnak – mint jószérént mindenben – itt is érvényesülnie kell. Létezik egy nemzetközileg szintelt heraldikai ízlés. Nem szabad rajta erőszakot tenni, miként teszik ama hozzá nem értő helyi potentátok, akik tücsköt-bogarat belegyömöszölnek a községükre rátukmált címer-torzképbe. Elkerülendő, sőt eltiltandó minden elrugaszkodás. Fejlettebb országokban erre megvan a hivatott ellenőrző szakhatóság. Nálunk még várat magára.

– *Legutóbbi budapesti könyvbemutatóján mondta a következő gondolatot: “Van, aki hét nyelven tudja a széket megnevezni, de nem tud rajta ülni. És van olyan, aki kényelmesen ül rajta, de nem tudja a nevét.” A kétfajta habitus között élvez-e előnyt valamelyik az Ön értéktételeiben?*

– Értéktéletem mércéjén az élvez előnyt, aki magabiztosan ül a széken. Tudja, hol ül, tudja miért ül ott, és azt is tudja, hogy más nyelveken ugyanez másképpen hangzik bár, de sem az ülés maga, sem az ülőszerv nem változik. De nemcsak ülni kell tudni, hanem elegánsan felállni is. Mindent a maga idején.

– *Az előbb említett beszélgetés végén, mielőtt visszaindult a svájci Veveybe, így búcsúzott: “Itthon maradjak vagy hazamenjek?” Valóban dilemmát jelent ez a regényíró, az esszéista, az újságíró, a történész, a diplomata számára, aki a világ több pontján is otthon volt már?*

– Szemantikailag az “itthon” az otthont idézi, a hazamenés pedig a “házat”. Legjobb és legtermészetesebb, ha az ember otthona a hazában van. Nem kívánatos, ha “nem lelé honját a hazában”... Mert néha külső körülmények megbontón hatnak. Mint például a vándormadarak esetében, akiknek “két hazát adott a végzetük”. – Hol van “otthon” a gólya? A Nilus völgyében vagy a Hortobágyon? S mikor repül “haza”? – amikor északnak vagy amikor délnek veszi útját? – Dilemmám, amint látják, madártávlátú...

– *A “határon túliság” gyakran emlegetett fogalom mostanában: Az Ön számára, aki sok határt be- és átvárt életében, mit jelent ez a kifejezés?*

– A “határon túliság” divatba jött kifejezése számomra egyfajta szemantikai fogalomzavart tükröz. Mert lényege nem az “ember” – miként lennie kellene –, hanem a “határ”. – Hadd elemezzem kételyemet: aki vagy ami a határon belül van, az “hazai”. Aki a határt átlépi – szándékkal vagy kényszerből – az “emigráns”. Mert ekként döntött. Akit a határ lép át, az meg sem moccan, de egyszeriben “kisebbséggé” vált. Ezt nem akarta, de – nem is kérdezték... A döntés nem az övé, hanem helyzetváltozás. – Aki Bécsbe, Párizsba, New Yorkba, Buenos Airesbe vagy Melbourne települt – a “diaszpóra” –, aligha vehető egy kalap alá azzal, aki Kassán, Kolozsvárt vagy Szabadkán élt és külső döntésre, hipp-hopp, egyszeriben kisebbség lett. – A körülmények szülte e két rendhagyó helyzetnek tehát nincsen sem közös gyökere, sem azonos társadalmi szerkezeti kitevője, sem azonos gyógy módja. Még kevésbé közös kultúr-hozzáállása: a diaszpóra meg kívánná *tartani*, amit elhagyott, elveszített; a kisebbség meg akarná *védni*, ami az övé, amihez jussot formál. Az emigráns nosztalgikus, a kisebbség irredenta. Más-más lelkiesség. Talán csak gyóntatópapok lennének megmondhatóí, hogy kik és mennyiben érdekeltek a fennálló Rend elleni jóhiszemű vétükben... Mindkét esetben bocsánatosak. – Ugyanezt tükrözi a “határon túli” irodalom is. A kisebbségi író témája: “kik vagyunk”, az emigráns íróé pedig: “kik voltunk”... Ehhez képest kell őket értékelni, felismerni és támogatni. Nem pedig összevissza és szanaszét.

Vevey, 2000 pünkösd hétfőn

Az interjút készítette: *Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván*